

EXEGI MONUMENTUM: PUSKIN KULTUSZA

Az 1878-ban *Russzkaja Sztarina* (Orosz hajdankor) c. folyóiratban egy kis írás jelent meg arról, hogy az utóbbi években „társadalmunk pénzt gyűjt a Puskin-emlékműre.¹ Itt az ideje megkérdezni, ki és mikor állította fel a Carszkoje Szelo-ban, az ottani Líceum kertjében a márványkövet Puskin tiszteletére, a következő felirattal: *Genio loci*. És ki rendelkezett ezt a követ onnan eltávolítani? És hová?”²

Kiderült, hogy soha senki semmilyen emlékművet nem állított fel a Líceum kertjében. Maga Puskin és barátai, mielőtt elhagyták a Líceumot, 1816-ban, egy márványtáblát fektettek le a kertben „*Genio loci*” felirattal. A Líceum növendékei díszítették ezt a helyet virágokkal és nagy tisztelettel adóztak e – számukra oly emlékezetes és kedves – hely szellemének. Ami tulajdonképpen egy füves dombocska volt, rajta a tábla. Puskin halála után, már 1840-ben, e táblát restaurálták, mert Puskin emlékműnek hitték. A tábla legendák és zarándoklatok tárgyává vált, és története annak a bizonyítéka, hogy senkinek sem jutott eszébe, hogy a „*genius loci*” nem Puskin, hanem egy római istenség helyének szelleme.

Ezt a kis történetet annak példájaként idéztem, hogy Puskin már életében legendává vált, kultusza már az életében keletkezett.

Puskin kultusza könnyen elemezhető lenne a Dávidházi Péter által megfogalmazott három alapelv szerint.

De én másról szeretnék beszélni. Tudniillik, amikor azzal kezdtem foglalkozni, mi is a Puskin-kultusz, mit írnak róla, és írnak-e egyáltalán róla, kiderült, hogy nem írnak. A Puskinról szóló irodalomban ilyen fogalommal nem találkoztam. Pedig Puskinról óriási mennyiséget írtak össze. Szembetűnő volt viszont, hogy Puskin kultusza – bár e szó, e meghatározás sehol sem szerepel – már akkor elkezdődött, mikor Puskin még csak 15 éves, líceumi növendék volt. Zsenialitásán kívül volt valami a személyiségében, ami rendkívül vonzó volt. És akkor azt gondoltam, meg kellene nézni, mi lehetett Puskin személyiségében, ami e kultusz alapjául szolgált. Puskin első életrajzírója, P. Annenkov azt írta, hogy „Puskin mintha predestinálva lenne a dicsőségre.”³ Ugyanígy predestinálva lehetett arra is, hogy „kultusz” képződjék körülötte.

Puskin még élt, amikor Gogol 1832-ben prófétai módon megjövendölte azt a szerepkört, amit betölteni hivatott Oroszország nemzeti öntudatának kialakulásában: „Puskin az orosz szellem rendkívüli és valószínűleg egyedülálló jelensége – az orosz ember végső kiteljesedése abban a formában, amilyennek majd talán kétszáz év múlva látni fogjuk.”⁴

¹ Az emlékművet 1880-ban Moszkvában emelték közadakozásból. Leleplezésekor mondta el Dosztojevszkij híres beszédét.

² АЛЕКСЕЕВ, М. П., *Пушкин и мировая литература*. Наука, Л., 1987, с. 157.

³ АННЕНКОВ, П. В., А. С. *Пушкин. Материалы для его биографии и оценки произведений*. СПб, 1873, с. 323.

⁴ ГОГОЛЬ, Н. В., *Несколько слов о Пушкине. Пушкин в воспоминаниях современников*. М., ГИХЛ, 1950, с. 403.

Attól a naptól fogva, amikor a XIX. század eleji orosz költészet két kiemelkedő képviselője — Zsukovszkij és Vjazemszkij — meghallották a tizenöt éves líceumi növendék verseit és rádöbbenek, hogy valami semmihez sem fogható fenoménal találkoztak,⁵ ami nem hasonlít semmi korábban hallottra vagy látottra, mindannyian Puskin titkát próbáljuk megfejteni. A legrejtélyesebb vetületét ennek a titoknak nem az életrajz fehér foltjai képezik, amelyekből szinte alig maradt, nem is a művek történelmi kontextusa, amely egyre jobban megvilágosodik, hanem annak az óriási hatásnak a forrása, amit Puskin gyakorol az olvasók egyre újabb és újabb nemzedékére. Oroszország egyetlen orosz írója sem vett körül olyan mélyen gyökerező, olyan kitartó és olyan meghatározó szeretettel (beleértve Lev Tolsztojt és Dosztojevskijt is) mint Puskin. Puskin kultusza az orosz emberek vérében van.

„Alekszandr Puskin Oroszország saját öntudatra ébredése érdekében teremtette” — mondta Viktor Sklovszkij.⁶ Ez a megállapítás tartalmazza a legtömörebb választ a kérdésre, miért alakult ki és virágzik a Puskin-kultusz? A továbbiakban — amennyire egy rövid felszólalás keretei megengedik — ennek magyarázatát szeretném kicsit bővebben kifejteni.

Nem szándékozom itt szólni a Puskin-kultusz intézményesített formáiról, egyebek mellett a költészet napján megrendezett ünnepségekről, amelyekre minden évben az ősi családi birtokon, Mihajlovskojében kerül sor, ahol most emlékmúzeum áll és amelytől nem messze, a Szvjatije Gori-i kolostorban alussza a költő örök álmát. Tízezrek tülekednek a gyepen, hogy részt vegyenek a „szent helyek” szertartásos körbejárásán. Könnyű elképzelni, milyen állapotok uralkodnak az ünnepség végeztével. De távol áll tőlem az elit-kultúra meghirdetése, még kevésbé kívánok védelmére kelnii annak a nézetnek, hogy Puskinra csak a hozzáértők szűk köre formálhat igényt, de a tömegek állítólagos „spontán vonzódása”, amit jóelőre megszerveznek és megrendeznek, felvillantja annak a veszélyét, ami Nofretete portréjának jutott osztályrészül: „szériában gyártott, ezerszámra sokszorosított miniatűr másolatai kitűzőkre, nyakláncokra, hamutartókra és egyéb díszekre kerültek rá; elérte a végzet, hogy a kulturális komfort velejárójává, használati tárgyává degradálódott, amit bárki olcsó pénzen megszerezhet és ezáltal úgy érezheti, hogy neki is köze van a művészet világához.”⁷

Kevés olyan korszak akad az orosz történelemben, amikor az ember egyéni sorsa annyira kötődött volna a történelmi eseményekhez — az államok és népek sorsához —, mint Puskin idejében. És noha ezekben az eseményekben a költő tevőlegesen nem vett részt, a kor történelmének alakulása elválaszthatatlan személyes életrajzától. Ugyancsak ritkán fordul elő, hogy a nemzeti lét egész alkotóereje az irodalomban csúcsosodjék ki, mint ahogy az ő életében történt.

Puskinat rendkívül mélyreható és tartós szálak fűzték a XVIII. századi felvilágosodás kultúrájához. Ilyen vonatkozásban századának írói közül csupán Herzent lehet vele egy sorba állítani. Abban a természetes életszeretben, amely Puskin sajátja, le-

⁵ „Kellemes ismeretséget kötöttem! A mi ifjú varázslónkkal, Puskinnal.” (Meg kell jegyezni, hogy ezt az egyik kiváló orosz költő, Zsukovszkij írja, aki már 33 éves, dicsőséget szerzett magának az 1812-es háborúban és az irodalomban is.) „Össze kell fognunk, hogy segítsünk ennek a jövőndő óriásnak, aki túlszárnyal mindnyájunkat.” V. A. Zsukovszkij — P. A. Vjazemszkijnek. 1815. szept. 19. — „Csodálatos tehetség! Micsoda versek! Ő [Puskin — S. L.] kínoz engemet tehetségével, mint kísértet!” Ugyanaz — ugyanannak, 1818. ápr. 17. — „Ördögfióka-öcskös versei csoda jók. »Az évszázadok füstjében.« Ez a kifejezés — kincs! Oda adnám érte minden ingóságomat és ingatlanomat.” P. A. Vjazemszkij — A. I. Turgenyevnek. 1819. ápr. 25. — „Nem tehetség, zseni vagy.” V. A. Zsukovszkij — Puskinnak. 1824. nov. közepén.

⁶ Шкловский, В. Б., *Встречи*. М., 1944, с. 72.

⁷ НЕПОМНЯЩИЙ В. Кошка, *которая смотрела на короля*. Литературное обозрение. 1982, №6, с. 90.

hetetlenség egyéni temperamentumának jellegzetes vonásait elkülöníteni a tudatosan vállalt elméleti alapállástól.

Az orosz dekabristák etikája, a hősiés önfeláldozás vállalása, amely az állampolgár és a költő, a hős és a szerelmes férfi, a Szabadság és a Boldogság lineáris oppozícióin alapult, széles körűen elterjedt a szabadságeszmény hívei között – Robespierre-től Schillerig. Azonban voltak egyéb etikai elképzelések is: a XVIII. századi felvilágosodás a keresztény aszketizmus ellenében egy másfajta szabadság-koncepciót fogalmazott meg. A szabadságot nem állította szembe a boldogsággal, hanem a kettő egybeesett. Azt vallotta, hogy az igazán szabad embert forrongó szenvedélyek hevítik, belső energiáit nem tudja kordában tartani, van bátorsága akarni és akarátát végbevinni, költő és szerelmes férfi is egyúttal. A szabadság egyenlő a semmilyen keretbe nem szorítható, minden határon túlcserélődő étellel, az önkorlátozás viszont a szellemi rabság egyik formája. Aszkéta módon, az egyes ember áldozatvállalására alapozva nem lehet szabad társadalmat létrehozni. Ellenkezőleg, éppen a szabad társadalomnak kell biztosítani a feltételeket az egyén felemelkedéséhez és kiteljesedéséhez.

*

1817. június 17-én megérkezett Pétervárra egy ifjú ember, aki éppen csak befejezte líceumi tanulmányait. 1820. május 6-án az ország déli vidékére száműzetésbe indult Pétervárról egy költő, aki már nem csak barátai körében örvendett népszerűségnek és szerzett magának elismerést. Mind önmaga előtt, mind a társadalom szemében többé már nem Vaszilij Puskinnak, a költőnek ifjú unokaöccse volt, akit „kis” Puskinnak becéztek, nem az a csintalan „líceumi növendék”, aki ügyesen versel, hanem igazi KÖLTŐ, csupa nagybetűvel. Ez a tudat büszkeséggel töltötte el, tiszteletet ébresztett benne választott hivatása iránt, és azt sugallta neki, hogy a tanulóévek végetértek, ezentúl nem a bölcs mentoroknak, hanem saját magának kell meghatároznia mind alkotóművésze irányát, mind azt, hogyan viselkedjék.

A romantika idején vált közkeletűvé az az elképzelés, miszerint a költő élete, személyisége és sorsa egybeolvad művészetével és megbonthatatlan egységet alkot az olvasóközönség számára. A megelőző korokban az olvasók úgy fogták fel a műveket, mint amelyek szerzőiktől teljesen független, önálló életet élnek. Nem a szerző egyéniségének visszatükröződését értékelték bennük, hanem az egyetlen, örök igazság kifejeződését, amelyik – Descartes szavaival élve – „világos, mint a nap”. A szerző életrajza teljesen mellékesnek tűnt alkotásához képest. Az olvasónak eszébe sem jutott, hogy a költő életében keressen fogódzót a versek értelmezéséhez.

Kezdetben a preromantika, majd később a romantika is mindenekelőtt a zsenit látta a költőben, akinek utánozhatatlanul egyedi és különleges szelleme művészetének eredetiségében ölt testet. Ennek megfelelően a költő munkásságát egyetlen hatalmas önéletrajzi regényként kezdték vizsgálni, melyet a versek és poémák tördelnek fejezetre, a cselekményt hozzájuk pedig az életrajz szolgáltatja.

Puskintól mi sem állt távolabb, mint a romantikus személyiség mitológiájának szolgai utánzása. Azonban kénytelen-kelletlen számolnia kellett azzal, hogy a romantika a korszak közös kulturális tudatának összetevője, és az olvasó éppen ilyen prizmán keresztül szemléli őt, mint költőt és embert.

Puskin amikor kacérkodni kezdett ezzel az akkoriban még újdonságszámba menő kulturális szemlélettel, egyrészt saját viselkedését stilizálta az „elvárásoknak” megfelelően, másrészt egyéni tekintélye és személyes varázsa révén formálta az olvasó elképzelését a költő emberi arcútaról.

Déli száműzetése alatt nevét az egész olvasó Oroszország megismerte. Ő is megtudta, hogy mit jelent a siker és a dicsőség. Azok az elbeszélő költemények szolgálták hírnevének alapját, amelyek a „déli” elnevezést kapták mind létrejöttük helye, mind

pedig sajátosságosan délvidéki, romantikus koloritjuk miatt, s a kortársakban Byron „keleti költői beszélyeit” idézték fel.

„Az egész írástudó Oroszország olvasta ezeket a költeményeket — írta Belinszkij — , kézről kézre jártak füzetekben, másolták a verskedvelő kisasszonyok, lopva másolták a gyerekek az iskolapadban, hogy a tanító észre ne vegye, másolták a boltok, üzletek pultjai mögött a segédek.”⁸

Két héttel a Szenátus téri felkelés leverése után, 1825. december 30-án kezdtek árusítani *Alekszandr Puskin versei*-t, amelyekben a remény hangja csendül fel és megtörte az irodalom megdermedt hallgatását. A kötet fogadtatásáról mindennél jobban tanúskodik hallatlan sikere. 1826. február 27-én (két hónappal a könyv megjelenése után) Pletnyov így írt a költőnek: „Egyetlen példányom sincs »Alekszandr Puskin versei«-ből, amihez szívből gratulálok. Fontosabb azonban, hogy a könyvkereskedők között kitört a háborúság, amikor megtudták, hogy többel már nem tudok szolgálni.”⁹

Az orosz irodalom történetében addig példátlan könyvsiker társadalmi jelzésnek is felfogható, hiszen Puskin költeményei reményt ébresztettek, mert az életre emlékeztettek. Az, ahogyan az olvasók szétkapkodták a vékony verseskötetet, már az új idők beköszöntét sejtette: a magányos romantikus hősökből álló ellenzékét szuronnal és kartáccsal verték szét, de eljött az ideje egy, a kormány számára jóval veszélyesebb szembenállás kialakulásának, amely a társadalmi erők névtelen és kiirihthatatlan ellenzékét tömöríti. És nagy jelentőségű tény, hogy az új társadalmi opposíció figyelme azonnal Puskin lírájához fordult. Hiszen elképzelhető lett volna másmilyen reakció is. Például, hogy az 1825 decemberének nyomott hangulatát magán viselő fővárosi olvasó észre sem veszi egy alig 200 oldalas verseskönyv megjelenését. De nem ez történt: ebben a súlyos és tragikus pillanatban az orosz közönség reménykedve emelte tekintetét Puskinra.

1824-ben a moszkvai rendőrség kezébe került Puskin egyik levele, amelyben a költő beismerte az „ateista tanítások” iránti rokonszenvét. A déli száműzetést ezúttal északi követte, Pszkov közelébe, ahol háziőrizet várta az apai birtokon, Mihajlovszkojében.

Itt Puskin csaknem szüntelenül feszült alkotási lázban égett — írt és tanult. Ekkor fejezte be a *Cigányokat*, írta meg a *Borisz Godunovot*, a *Jevgenyij Anyegin* harmadik, negyedik, ötödik és hatodik fejezetét, a *Nulin grófot*, több tucat verset, számos irodalomkritikai cikket, melyekben az irodalmi nyelv kérdéseivel foglalkozott.

Ehhez adjuk még hozzá az elolvasott könyvek tömkelegét. Puskin a líceumból elég felületes és rendszertelen tudást hozott magával, az 1830-as években viszont már elképesztette kortársait mély és rendkívül kiterjedt világirodalmi, történelmi, politikai és publicisztikai ismereteivel. Ezeknek jelentős részére Mihajlovszkojében tett szert.

A megfeszített munkát nem egyszerűen az önművelés szándéka diktálta — világosan meghatározott cél vezérelte a költőt. Pétervárott és délen Puskin dekabrista barátai tanítványának érezte magát. Szellemi erőfeszítései tehát arra irányultak, hogy „műveltségben a kor színvonalán álljon”, utolérje tanítómestereit és kivívja elismerésüket. Mindezentúl meg akarta érteni azt az erőt, amely nélkül mindenféle politikai tiltakozás eleve kudarcra van kárhoztatva — meg akarta érteni a népet.

Rilejev eközben felszólította, hogy írjon dekabrista szellemű elbeszélő költeményt: „Te Pszkov környékén vagy: ott fojtották el az orosz szabadság utolsó fellobbanásait; igazán ihletet adó táj — egy Puskin nem teheti meg, hogy nem szentel poémát ennek a vidéknek.” Ő azonban nem írt az ősi Pszkovi Köztársaságról, helyette megalkotta a *Borisz Godunovot*, amely korántsem a történelmet eszközként felhasználó romantikus

⁸ Белинский, В. Г., *Полное собрание сочинений*. М., ГИХЛ, 1855, т. УП, с. 320.

⁹ ПУШКИН, А. С., *Полное собрание сочинений в 16 томах*. Изд. АН СССР. М.-Л., 1937-1949, т. XIII, с. 263.

vallomása, hanem történelmi tanulmány a dráma műfajában. A történelem, miként a folklór is, Puskin számára a nép lelkületének megismeréséhez vezető utat jelenti, a történelmi múlt pedig, amelyet romantikus elfogultság nélkül tanulmányoz — a jelen megismerésének eszköze.

A shakespeare-i hagyományokra támaszkodva Puskin tudatosan eltért a romantikus kánontól, amely a hősoket a szerző eszméinek szócsövévé változtatja. A *Borisz Godunov* egyszerre korhű és a politikai aktualitás szellemétől áthatott tragédia. Miközben Puskin feltárta, hogy a népellenes hatalom pusztulásra van ítélve, egyúttal megmutatta az ellentmondást is a nép magatartásában, amelyben ambivalens módon egyesül a gyengeség és az erő. Valamennyi politikai mozgalom sorsa „a nép véleményétől függ.”¹⁰

Ilyen módon a költői személyiség eszményképéről alkotott elképzelés Puskinnál új árnyalattal gazdagodott. Immár magában foglalja a bölcselő-költőt, a tudós-költőt, amilyen Karamzin volt, és mellettük — az igazság és az erkölcs kérdéseiben „a nép véleményére” figyelő költőt. Ezeknek a tulajdonságoknak az összességét nevezte Puskin „shakespeare-i szemlélet”-nek.¹¹

1826. szeptember harmadikáról negyedikére virradó éjjel egy futár vágatott Mihajlovszkojéba azzal a paranccsal, hogy a költő haladéktalanul induljon Moszkvába, ahol ekkor I. Miklós tartózkodott a koronázási ünnepségek kapcsán. Puskin szeptember 8-án érkezett meg Moszkvába, és azonnal I. Miklós dolgozószobájába vezették.

A moszkvai társaság egyöntetű lelkesedéssel fogadta a költőt, aki a fővárost senki által sem ismert fiatalemberként hagyta el. I. Sándor cár üldözte. Száműzetése csak az irodalmi körökben borzolta fel a kedélyeket. Visszatérése viszont diadalúnak is beillett. A cár hosszasan beszélgetett vele, mint bárkivel az udvari előkelőségek közül és az audiencia után mindenki füle hallatára Oroszország legokosabb emberének nevezte. A megtorlás által megfélemlített társadalom, amely nem mert közvetlenül hangot adni elégedetlenségének, érzelmeit azokban a lelkes ünneplésekben vezette le, amelyekkel elárasztották a száműzetésből visszahívott költőt.

Azt mondhatjuk, hogy Puskin elérte dicsősége csúcspontját. Az agg V. V. Izmajlov, aki 1815-ben *Rosszijszkij Muzeum* című folyóiratában először adott helyt a költő saját néven szignált versének, egy Moszkva környéki faluból köszöntötte, kissé avított módon kifejezve az általános lelkesedést: „Irigylem Moszkvát. Uralkodót koronázott és most költőt koronáz.”¹²

Puskin beszélgetése Miklós cárral hosszú ideig tartott. Az eszmecsere valószínűleg a politikai problémák széles körét érintette. Éppen ettől a találkozástól datálódik a dekabristákért közbenjáró költő szerepköre, amit nem győzött eleget hangsúlyozni, mint élete legfontosabb ügyét. „És könyörületért esedeztem az elbukottaknak.” Ez a sor Puskin 1836-ban megírt *Ézeji monumentum* (Az emlékmű) c. verséből való, amely a költő végrendeleteként értelmezhető.

Mit tart Puskin, aki akkor az alkotóerő, népszerűség, siker csúcán volt és álszerénység nélkül értette, milyen szerepet játszik az orosz irodalomban, tehát: mit tart Puskin olyan érdemeinek, amelyek említésre méltóak. Sorról sorra olvasva a verset, azt látjuk, hogy a költő kiemelt olyan vonásokat, amelyeket még nem olyan régen „absztrakt humanizmus”-nak neveztek! Nem halok meg, írja Puskin, azért, mert

¹⁰ *Borisz Godunov* még mindig aktuális mondanivalóját aláhúzza Jurij Ljubimov rendező konfliktusa a hatalommal, amikor az általa rendezett Puskin-tragédiát megtiltotta játszani. Ez volt egyik oka Ljubimov emigrációjának. Különösen ijesztőnek találták a népjeleneteket.

¹¹ „Ne legyünk se babonások, se egyoldalúak — ellentétben a francia tragédiaszerzőkkel; tekintünk a tragédiára shakespeare-i szemlélettel.” Puskin levele A. Delvignek, 1826 elején.

¹² Пушкин, А. С., *Полное собрание сочинений в 16 томах*. Т. 13, с. 297.

„lanttal ébresztettem jó érzelmeket... kegyetlen századomban dicsőítettem szabadságot és könyörületért esedeztem az elbukottaknak.”

A dekabrista felkelés kudarca Oroszország egész társadalmi-politikai fejlődésén érezte hátrányos hatását. I. Miklós győzelmének és annak, hogy a nemesi ifjúság legjobbait eltávolították a közéletből, egyenes következményeként jelentkezett a társadalmi morál rohamos zülése. A famuszovok társadalma belefáradt, hogy szégyenkeznie kell önmaga miatt, önmaga tudatlanságán, elmaradottságán és megkönnyebülten fogadta, hogy felmentették a szégyen alól — megszabadították a csackijoktól. Bár a felakasztottak és a száműzöttek köre elenyésző volt a nemesség nagy lélekszámához képest, mégis a kisebbség eltávolítása megfosztotta a társadalmat erkölcsi tartásától, és a korszak zászslajára a társadalmi erkölcstelenség íródott.

A politikai ellenzék megsemmisítése után az irodalom társadalmi szerepe rendkívül megnőtt: lényegében véve az egyetlen olyan szférának számított, amelyben a rohamosan fejlődő orosz társadalmi öntudat kiutat talált.

Mivel jóval előbbre látott, mint az ifjú költőnemzedék, azzal vádolták meg, hogy konzervatív és maradi, elmarasztalták állítólagos arisztokratizmusáért, fejére olvasták, hogy hátat fordított a régi eszményeknek. Azonban I. Miklós sokkal kevésbé tartott egy népfelkeléstől, mint a nemesi összeesküvéstől. „December tizennegyedik barátaim”, ahogy a dekabristákat nevezte, haláláig lidércnyomásként nehezdedtek rá. A nemesi engedetlenségnek még az árnya is rettenettel töltötte el, és láttán nyomban kíméletlen hajszába kezdett.

Puskin nagyon jól tudta, hogy az orosz irodalom jövője közvetlenül azoktól az erőfeszítésektől függ, amelyeket ő és barátai tesznek érte. És ha most azt állíthatjuk, hogy az orosz irodalmat a XIX. században az erkölcsi tisztaság jellemezte, ha az író és újságíró Faggyej Bulgarinnak, aki a titkosrendőrségnek dolgozott, még a neve is becsmérlelésszámba megy, és a benkendorffokkal való együttműködés mindörökre elképzelhetetlen minden tisztességes orosz író számára, bármilyen nézeteket valljon és akármilyen irányzathoz tartozzék is, ha az irodalomnak sikerült megőriznie erkölcsi tekintélyét a társadalomban, a XIX. századi olvasó pedig az íróra úgy nézett, mint önön lelkiismeretére, akkor ebben elvitathatatlanul Puskin történelmi érdeme rejlik.

Az 1840-es években terjedt el az irodalomban a gondolat, miszerint a közvetlen környezet döntően befolyásolja az egyes ember sorsát és jellemét. Ám ennek is megvolt a fonákja, mivel az oroszországi átlagember mindennapos életében általános mentséggé torzult — úgymond, „a környezet a hibás” —, amely nemcsak megmagyarázta, hanem mintegy meg is bocsátotta a mindenható körülmények uralmát az ember felett, akinek az áldozat passzív szerepe jutott. A XIX. század második felének orosz értelmiségije időnként a tulajdon gyengeségét, iszákosságát, szellemi sorvadását mentegette azzal, hogy a körülmények erősebbek nála. Amikor a XIX. század elején élt emberek sorsán elmélkedett, a szokványos sablonhoz folyamodva azt hangoztatva, hogy a nemesi értelmiséghez kegyesebb volt a környezete, mint hozzá, a raznocsinyec származásúhoz. Szó se róla, a vegyesrendű értelmiségiek helyzete nagyon nehéz volt, ám a dekabristák sorsa sem volt fenékiq tejfel. Utóbbiak közül, akiket először föld alatti kazamatákba vetettek, azután pedig a kényszermunkát követően szétszórták Szibéria legkülönbözőbb vidékeire, az elszigeteltség és az anyagi ínség közepette se züllött le senki, nem lett alkoholistá, nem mondott le lelkivilága rendben tartásáról, de még ápolt külsejét, szokásait, beszédmodorát is megőrizte. A dekabristák hallatlanul nagy mértékben járultak hozzá Szibéria kultúrtörténetéhez: nem váltak környezetük áldozatává, hanem átfarmálták, létrehozva maguk körül azt a lelki-szellemi atmoszférát, amely korábban is sajátjuk volt. Még inkább elmondható ez Puskinról, akit igazán nem lehet a sors kegyeltjének nevezni. A száműzetések, a kolerajárvány miatti kényszerű fogság Bolgynóban, utolsó éveinek családi körülményei, amelyek a párbajhoz vezettek és halálát okozták, még egy igen erős embert is összeroppanthattak volna. Hogy mégis miért

tűnik számunkra kevésbé nyomasztónak a dekabristák szibériai kényszermunkája és száműzetése, vagy Puskin számkivetettsége és szenvedése, mint a századközép pétervári bérlakásaiban és alagsoraiban nyomorgó raznocsinyecek ínsége? A kérdés nyitja az individuum aktivitása a környező világgal szemben. Puskin energikusan átformálja a világot, amelybe sorsa vetette, beleviszi a maga lelki gazdagságát, nem hagyja, hogy a „körülmenyek” diadal üljenek felette. Ezért még életének nehéz szakaszain is átút a derű („bánatom derű”). Amint Jurij Lotman helytállóan megjegyezte, a Dosztojevszkij ismert könyvcímében megfogalmazott képletnek csak az egyik része érvényes Puskinra: előfordult, hogy megsértették, azt azonban soha nem tűrte, hogy megalázzák.¹³

1836-ban a költő művészetének csúcspontjára ért. Ezzel együtt nőtt jelentősége, mint emberé. A zseniális személyiség kisugárzásához, szellemességéhez és bájához mélység társult, az a szabadság és jelentőségteljesség, amit csak a lelki élet gazdagsága nyújthat. Az erőhöz nyugalom illik, és Puskin tudatában volt erejének. Ez volt az érettség – a még el nem múlt ifjúság és a tapasztalt férfikor közötti egyensúlyi állapot. A bölcsesség.

Puskin tudta, hogy ő Oroszország első költője és neve a történelemé. Mielőtt kilehelte volna lelkét, már világossá vált, hogy egy új, legendás élet kezdődik számára, és az a mérce, amellyel mostantól neve és tettei megméretnek, olyan léptékű, hogy hozzá képest az összes Heccern és D’Anthés, Uvarov és Nesselrode, sőt Benckendorf és Miklós cár egyszerűen eltörpülnek.

Puskin sebesülése, majd halála Pétervárott korábban sohasem tapasztalt izgalmat váltott ki. Pedig a főváros tanúja volt I. Péter halálának, s azután is néhány természetes és számos – ahogyan a XVIII. században mondták – „természetfeletti” uralkodóhalálnak. Pétervár temette Lomonoszovot és Gyerzsávint, látta Szuvorov végnapjait és suttogva mesélt az öt dekabrista kivégzéséről. Ahhoz azonban, ami Puskin párbaja után történt, még csak távolról hasonlót sem ismert soha. „A látogatók számára kidöntötték Puskin lakásának falát” – emlékezik az egyik kortárs. A koporsónál elképesztően nagy tömeg róttá le kegyeletét. Liebermann porosz követ jelentése szerint mintegy 50 000 ember gyűlt össze.¹⁴ A halál által átlényegített Puskin Oroszország dicsőségének szimbólumává lett, ahogy azt megjósolta *Az emlékmű* című versében.

Nem Puskin líráját és prózáját fogták fel kultikusan, hanem a költő személyiségét, magatartását. Költői zsenialitásáról beszéltek, s ez olyan tény volt, amely magától értetődött. A legjobb orosz költő. Vele kezdődött a nagy orosz irodalom. És ő lett ennek a mércéje. Még mindig, ma is, elérhetetlen. És hogy ez így van, ennek bizonyítéka az olyan XX. századi orosz költők, mint Blok, Majakovszkij, Cvetajeva, vagy Ahmatova viszonya Puskinhoz.

Az én elképzelésem Puskin különleges, aktív és derűs viszonyáról az élethez, nem egyszerű szubjektív kitalálás, hanem alátámasztható néhány nyugati szlavista nézeteivel.¹⁵ Minden szerző nagy csodálkozással állapítja meg, hogy nincs népszerűbb író Oroszországban Alexander Puskinnál, hogy az oroszok számára Puskin egyszerre személyes barát, majd nem rokon, valódi isten, akinél támaszt és vigaszt keresnek nehéz pillanatokban.¹⁶

¹³ T. i. oroszul: *Униженные и оскорбленные*, s ez azt jelenti: Megaláztak és megsértettek. LOTMAN, Ю. М., *А. С. Пушкин*. Л., 1983, с. 191.

¹⁴ ВЕРЕСАЕВ, В. В., *Пушкин в жизни. Систематический свод подлинных свидетельств современников*. М., 1984, с. 624.

¹⁵ BAYLEY, J., *Pushkin. A Comparative Commentary*. Cambridge, 1971. — ARMINJON, V., *Pouchkine et Pierre le Grand*. Paris, 1971. — BRIGGS, A. D., *Alexander Pushkin*. N. Y. 1983.

¹⁶ BRIGGS, 37.

Azt a csodálatos erőt, amely Puskin műveiből sugárzik, Briggs a „goodness” szóval jelöli. Ez a „goodness” jóságot, optimista életérzést jelenti, mely — Briggs szerint — kétféleképpen él Puskinban. Egyrészt, jóakarat, barátságos magatartás formájában, őszinte óhajként, hogy mások is boldogok legyenek. Másrészt, mindez vonatkozik az élet egészére is. Az élet, létezésünk kegyetlenségeivel találkozva Puskin gondos és elővigyázatos, de kemény kézzel tanít minket, hogyan kell azt a kegyetlenséget legyőzni. Puskin hozta az embereknek a jó hírt; kivételes tehetségével ő segített hozzá bennünket megérteni és megértetni, hogy együttérezni és részvétet kiváltani tudjunk.

Puskin nemcsak költőként vonult be az orosz kultúrába, hanem mint az élet isten-áldotta mestere is, akinek megadatott az a kivételes tehetség, hogy a legtragikusabb körülmények között is boldog legyen. Blok azt mondja: „Emlékezetünk gyermekkorunk óta egy vidám nevet őriz, Puskin nevét. Ez a név, ez a hang egymagában betöltötte életünk napjait. A császároknak, a hadvezéreknek, a gyilkos eszközök föltalálóinak, a hóhéroknak és az élet megkínzottainak komor neve mellett ott lebegett a könnyed név: Puskin.

Puskin könnyedén és vidáman tudta elviselni az alkotás terhet, annak ellenére, hogy nehéz a költő szerepe és nem is vidám, hanem tragikus.”¹⁷

¹⁷Блок А., *Собрание сочинений в 12 томах*. Издательство писателей в Ленинграде, 1931, т. 8, с. 138.